Tafakkur-tushunchasining pedagogik-psixologik mohiyati

Vaxobov Dostan Abdumannop o'g'li

University of Business and Science

Ijtimoiy fanlar kafedrasi o'qituvchisi

Email. dostonbekvohobov511@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada tafakkur tushunchasining pedagogik va psixologik mohiyati, uning ta'lim jarayonidagi o'rni hamda tahliliy fikrlashni shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda tafakkurning rivojlanishi J. Dyui, J. Piaje, L.S. Vigotskiy, S.L. Rubinshteyn, A.N. Leontyev va E.G'. G'oziyev kabi olimlarning ilmiy qarashlari asosida yoritilgan. Shuningdek, tafakkurning tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish va abstraksiyalash kabi kognitiv amallar bilan bog'liqligi ochib berilgan. Tarix ta'limida turli darajadagi ishonchlilikka ega manbalar bilan ishlash talabalarning tahliliy va reflektiv fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida asoslangan.*

Kalit so'zlar: *tafakkur, tahliliy fikrlash, pedagogika, psixologiya, tarix ta'limi, tarixiy manba, reflektiv fikrlash, kognitiv rivojlanish, Bloom taksonomiyasi, ta'lim jarayoni.*

Zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan strategik vazifa bilimlar hajmini oshirish emas, balki ta'lim oluvchida axborotni mustaqil tanlash, tekshirish, tahlil qilish va asoslangan xulosa chiqarish qobiliyatini shakllantirishdan iborat. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunida ta'limning maqsadi sifatida shaxsning intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy kamol topishi belgilangan[1], oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida esa bitiruvchilarda tanqidiy va tizimli fikrlash kompetensiyalarini shakllantirish ustuvor yo'nalish sifatida qayd etilgan[2]. Pedagogik ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan PQ-289-son Qaror bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligini xalqaro malaka doiralari talablariga muvofiqlashtirish zaruratini belgilaydi[3], PF-76-son Farmon esa ta'lim sifatini baholashning yagona milliy tizimini joriy etishni nazarda tutadi[4].

Ushbu talablar tarix ta'limi oldiga alohida vazifa qo'yadi. Tarix fani o'z tabiatiga ko'ra bir-biriga zid, turli darajada ishonchli va muqarrar ravishda subyektiv manbalar bilan ishlashni taqozo etadi. Shu bois tarixiy manba tahlili tahliliy fikrlashni rivojlantirishning shunchaki bir vositasi emas, balki uning eng tabiiy va samarali muhiti hisoblanadi.

Tafakkur muammosi pedagogika va psixologiya fanlarining metodologik o'zagini tashkil etadi. G'arb pedagogik tafakkurida ushbu masalaning zamonaviy qo'yilishi J. Dyui (John Dewey) nomi bilan

---

[1] O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. O'RQ-637-son, 2020-yil 23-sentyabr // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. – lex.uz/docs/-5013007.

[2] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi Farmoni. PF-5847-son, 2019-yil 8-oktyabr // lex.uz/docs/-4545884.

[3] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori. PQ-289-son, 2022-yil 21-iyun // lex.uz/acts/-6079561.

[4] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ta'lim sifatini ta'minlash va ta'lim xizmatlari ko'rsatish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Farmoni. PF-76-son, 2025-yil 5-may // lex.uz/uz/docs/-7513052.

bog‘liq. Uning «How We Think» asarida tafakkur ta’limning yon mahsuli emas, balki asosiy natijasi sifatida talqin qilinadi. Dyui reflektiv fikrlashni «e’tiqod yoki bilimning har qanday shaklini uni asoslovchi dalillar va undan kelib chiqadigan xulosalar nuqtayi nazaridan faol, qat’iy va izchil ko‘rib chiqish» sifatida ta’riflaydi hamda uning besh bosqichli tuzilmasini — muammoli vaziyatni his etish, uni aniqlashtirish, taxmin ilgari surish, taxminni mulohaza yo‘li bilan rivojlantirish va uni tekshirish bosqichlarini — asoslab beradi[5].

J. Piaje (Jean Piaget) tafakkur rivojini shaxsning kognitiv rivojlanish bosqichlari bilan bog‘laydi. Uning tadqiqotlariga ko‘ra, mavhum mulohaza yuritish, gipotetik-deduktiv fikrlash va o‘z fikrlash jarayonini obyekt sifatida ko‘rib chiqish qobiliyati rasmiy operatsiyalar bosqichida shakllanadi[6]. Bu qoida oliy ta’lim uchun printsipial ahamiyatga ega: talabalik yoshi — mavhum va reflektiv tafakkur uchun kognitiv jihatdan eng qulay davr, ya’ni tarixiy manba bilan murakkab tahliliy ishlash aynan shu bosqichda pedagogik jihatdan asoslangan.

MDH ilmiy maktabida tafakkur, birinchi navbatda, ijtimoiy va faoliyat konteksti bilan bog‘liq holda tadqiq etilgan. L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasiga ko‘ra, oliy psixik funksiyalar, jumladan tushunchali tafakkur, avval shaxslararo (interpsixik), so‘ngra shaxsiy (intrapsixik) darajada shakllanadi; til va ijtimoiy muloqot bu jarayonning asosiy vositasi hisoblanadi[7]. S.L. Rubinshteyn tafakkurni muammoni hal etishga qaratilgan jarayon sifatida qarab, uning yadrosini tahlil va sintezning uzluksiz almashinuvi tashkil etishini asoslab bergan[8]. A.N. Leontyev tafakkurni faoliyat tuzilmasining tarkibiy qismi sifatida ko‘rib, uning motiv, maqsad va shart-sharoit bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatgan[9].

O‘zbek psixologiya maktabida tafakkur masalasi E.G‘. G‘oziyev tadqiqotlarida shaxsning bilish faoliyati tizimida ko‘rib chiqilgan; olim tafakkurni shaxsning voqelikni umumlashtirilgan va bilvosita aks ettirish shakli sifatida ta’riflab, uning ta’lim jarayonidagi rivojlanish shart-sharoitlarini tahlil qiladi[10].

Yuqoridagi yondashuvlarni umumlashtirgan holda, ushbu tadqiqotda tafakkur **shaxsning voqelikni bilvosita, umumlashtirilgan va mantiqiy tarzda aks ettiruvchi, tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish va abstraksiyalash amallari orqali amalga oshadigan oliy bilish faoliyati** sifatida tushuniladi. Turli ilmiy maktablarning umumiy metodologik mushtarakligi shundan iboratki, tafakkur shaxsning tug‘ma xususiyati emas, balki maqsadga yo‘naltirilgan faoliyat va pedagogik ta’sir mahsulidir. Aynan shu qoida tadqiqotimizning boshlang‘ich metodologik asosini tashkil etadi..

Xulosa qilib aytganda, tafakkur insonning voqelikni umumlashtirilgan, bilvosita va mantiqiy tarzda anglashini ta’minlovchi oliy bilish faoliyati bo‘lib, uning rivojlanishi maqsadga yo‘naltirilgan faoliyat va pedagogik ta’sir bilan chambarchas bog‘liq. Tadqiqotda turli ilmiy maktablar vakillarining qarashlari tahlil qilinib, tafakkurning tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish va abstraksiyalash kabi aqliy amallar orqali shakllanishi asoslangan. Ayniqsa, tarixiy manbalar bilan ishlash talabalarda

[5] Dewey J. How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process. Rev. ed. – Boston; New York: D. C. Heath and Company, 1933. – P. 9, 106–115.

[6] Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge & Kegan Paul, 1950. – 182 p.; Piaget J. Judgment and Reasoning in the Child. – London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co., 1928. – 260 p.

[7] Выготский Л. С. Мышление и речь: Психологические исследования. – М.; Л.: Соцэкгиз, 1934. – 324 с.

[8] Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 145 с.; Его же. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 1998. – 705 с.

[9] Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.

[10] Ғозиев Э. Психология. – Тошкент, 1994; Ғозиев Э. Олий мактаб психологияси. – Тошкент, 1997.

dalillarga asoslangan, tanqidiy va reflektiv fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan ta’lim jarayonida tahliliy fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan topshiriqlardan foydalanish ta’lim oluvchilarning mustaqil fikrlashi, dalillarni baholashi va asoslangan xulosalar chiqarish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentyabr // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. – lex.uz/docs/-5013007.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi Farmoni. PF-5847-son, 2019-yil 8-oktyabr // lex.uz/docs/-4545884.
3. Dewey J. How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process. Rev. ed. – Boston; New York: D. C. Heath and Company, 1933. – P. 9, 106–115.
4. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge & Kegan Paul, 1950. – 182 p.; Piaget J. Judgment and Reasoning in the Child. – London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co., 1928. – 260 p.
5. Выготский Л. С. Мышление и речь: Психологические исследования. – М.; Л.: Соцэкгиз, 1934. – 324 с.
6. Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 145 с.; Его же. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 1998. – 705 с.
7. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
8. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. – М.: Педагогика, 1972. – 168 с.
9. Ғозиев Э. Психология. – Тошкент, 1994; Ғозиев Э. Олий мактаб психологияси. – Тошкент, 1997.